

AUTOBIOGRAPHICAL NARRATION IN "LIFE AND CONNECTIONS" BY DOSITEJ OBRADOVIĆ

Trajce Stameski

Faculty of Philology "Blazhe Koneski" Skopje, North Macedonia, tstameski@gmail.com

Abstract: According to the poetics and style, the literary work of Dositej Obradović represents a symbiosis of science, oratory and philosophy, with characteristic didactic and moralizing elements for the genres of erudite-popularizing and teaching literature. Dositej's work corresponds to the civil period of Serbian literature, which is why he is rightly considered the originator of the new Serbian literature. In this paper, we analyze the aspects of autobiographical narration in his famous autobiography "Life and Connections", according to the famous theoretical concept of the French literary theorist Phillipe Legeune about the "Autobiographical Pact". He defines autobiography as "retrospective narrative prose with which a real person recounts his own life, focusing on his personal life, and especially on the story of his personality development." This is a key concept in the theory of autobiography, which has important role and influence for the understanding of autobiographical texts. Legeune highlights the unique characteristics of autobiography as a genre and emphasizes the complex relationship between author, text and reader in this type of literature. Based on the interpretations of these aspects, the paper provides a systematic insight into the poetic peculiarities of Obradović's work and indicates its importance for Serbian literature and culture, but also for its influence on the constitution of this genre among other South Slavic nations.

Keywords: Autobiographical Pact, Serbian literature, Dositej Obradović, retrospective narrative, text.

АВТОБИОГРАФСКО РАСКАЖУВАЊЕ ВО „ЖИВОТ И ПРИКЛУЧЕНИЈА“ НА ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЌ

Трајче Стамески

Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје, РС Македонија, tstameski@gmail.com

Резиме: Според поетиката и стилот, книжевното дело на Доситеј Обрадовиќ претставува симбиоза од наука, беседништво и филозофија, со карактеристични дидактички и морализаторски елементи за жанровите на ерудитско-популаризаторската и поучната литература. Творештвото на Доситеј кореспондира со граѓанскиот период на српската книжевност, поради што, со право се смета за зачетник на новата српска книжевност. Во овој труд ги анализираме аспектите на автобиографското раскажување во неговата позната автобиографија „Живот и приклученија“, според познатиот теориски концепт на францускиот книжевен теоретичар Филип Леџина (Phillipe Legeune) за „Автобиографскиот пакт“ („Autobiographical pact“). Тој ја дефинира автобиографијата, како „ретроспективна раскажувачка проза со која некоја реална личност го раскажува сопственото живеење, фокусирајќи се на својот личен живот, а особено на приказната за развојот на неговата личност.“ Станува збор за клучен концепт во теоријата на автобиографијата, кој има важна улога и влијание за разбирањето на автобиографските текстови. Лежен ги истакнува уникатните карактеристики на автобиографијата како жанр и ја нагласува комплексната релација меѓу авторот, текстот и читателот во овој вид литература. Врз основана интерпретациите на овие аспекти, трудот дава систематски увид во поетичките особености на делото на Обрадовиќ и укажува на неговата важност за српската книжевност и култура, но и за неговото влијание за конституирање на овој жанр кај останатите јужнословенски народи.

Клучни зборови: Автобиографски пакт, српска книжевност, Доситеј Обрадовиќ, ретроспективно раскажување, текст.

1. ВОВЕД

До појавата на Доситеј Обрадовиќ, српската книжевност има претежно локален и религиозен карактер. Обрадовиќ е првиот деец, кој свесно создава вистинска национална книжевност на чист народен јазик, наменета за најшироките слоеви на српскиот народ. Пред неговата појава, со книжевноста главно се занимаваат свештените лица за црковните потреби. Во една таква констелација на општествени и културни прилики, Обрадовиќ започнува да ги применува напредните западноевропски идеи, во духот на рационалистичката филозофија на XVIII век. Како убеден поддржувач на филозофските доктрини на рационализмот, тој ја пропагира моќта на разумот и полезноста, особено нагласувајќи ја важноста на

науката за прогресот на српското општество. Со сериозноста во пристапот кон образованието и знаењето, кои се, исто така, дел од неговата поширока просветителска мисија, тој се залага за примена на научни методи на работа, ја нагласува важноста на емпириското набљудување, логичкото размислување и критичкото испитување на фактите. Особено внимание им посветува на книжевниот превод и на стручната адаптација на научните дела од западноевропски јазици на српски јазик. Затоа, со право, во книжевната историја, Обрадовиќ е реформатор, кој ги поставува темелите за развојот на научната мисла и културата во Србија и пошироко во регионот.

Европски рационалист и реформатор

Доситеј Обрадовиќ е несомнено најкомплетниот и најизразен претставник на српското општество и култура во XVIII век, кој во рационалистичката култура на Западна Европа ги гледа своите идеали. Неговите реформаторски идеи, кои се длабоко вкоренети во европската рационалистичка традиција, истовремено се прилагодени на специфичниот јужнословенски и балкански контекст. Тој успева да ги адаптира европските просветителски идеи на локалните потреби, со што, во голема мера, придонесува за модернизацијата и европеизацијата на српската и пошироката балканска култура во доцниот XVIII и раниот XIX век. Исто така, Обрадовиќ се истакнува како европски рационалист и мислител и преку неговиот сеопфатен пристап кон знаењето и стремежот за реформа на српското општество и култура. Иако, неговата активна е првенствено фокусирана во српскиот и јужнословенскиот контекст, неговите идеи целосно кореспондираат со пошироките европски интелектуални струења на неговото време. „Основното чувство на Доситеј Обрадовиќ е љубовта кон вистината, потребата да се живее во вистината и заради вистината, да се ризикува и својот и животот на другите според барањата на вистината. Тој јасно можел да го види злото од заблудите, суеверијата и незнаењето и верувал дека целата суштина е да се внесе вистината во душата на индивидуата и во душата на народот. И во името на таа вистина, тој до крајот на животот ќе му ги дава на својот народ „советите од здравиот разум“. (Скерлиќ, стр. 65)

Иако, книжевното дело на Обрадовиќ не е обемно, според поетиката и стилот, тоа претставува симбиоза од наука, беседништво и филозофија. Во него се застапени и одредени дидактички и критички елементи, што е карактеристична појава за жанровите на ерудитско-популаризаторската и поучната литература.

2. ГЛАВЕН ДЕЛ

Книгата „Живот и приклученија“ на Доситеј Обрадовиќ, која се смета за образец за автобиографско пишување и е една од најзначајните дела во српската книжевност во XVIII век. Според структурата е поделена на два дела, во кои се опишуваат првите 38 години од неговиот живот: детство, образование, патувања и интелектуален развој. Кореспондирајќи со силните просветителски начела, преку раскажувањето на својот живот, Обрадовиќ паралелно создава портрет на целата епоха и ги промовира идеите за важноста на образованието и рационалното мислење, кои треба да извршат долготрајно влијание врз српското општество и култура. Неговата автобиографија е напишана на народен јазик, што претставува револуционерен чин за тоа време. А, нејзиното значење, како и важноста на целокупната книжевна и културна дејност на Обрадовиќ, се поврзуваат со конституирањето на новата српска книжевност.

Еден од најважните проучувачи на жанрот автобиографија е секако францускиот книжевен теоретичар Филип Лежен (Philippe Lejeune) и неговата студија „Автобиографски пакт“ („Autobiographical pact“) (1975), во која самиот тој укажува на проблемот да се дефинира автобиографскиот жанр. Според него, автобиографијата е „ретроспективна раскажувачка проза со која некоја реална личност го раскажува сопственото живеење, фокусирајќи се на својот личен живот, а особено на приказната за развојот на неговата личност.“ (Legeune, 1989: стр. 4),

Очигледно, „автобиографскиот пакт“ е клучен концепт во конституирањето на теоријата на автобиографијата, чија интерпретација е неопходна за разбирање и толкување на автобиографските текстови. Лежен ја истакнува посебноста на карактеристиките на автобиографијата, особено нагласувајќи ја комплексната релација меѓу авторот, текстот и читателот на овој книжевен вид.

Според Лежен, тоа што го дефинира автобиографското пишување како такво е уверувањето дадено од авторот дека приказната што ја раскажува е всушност приказната за неговиот реален живот, раскажана на што е можно поавтентичен начин. Како што биографот ги запишува фактите од животот на една личност со најголема историска прецизност, така авторот на една автобиографија воспоставува т.н. „референтен пакт“ со својот читател (а pacte referential), уверувајќи го дека неговиот дискурс се однесува на „сликата на реалното“ надвор од текстот. За разлика од сите форми на фикцијата, биографијата и автобиографијата се референцијални текстови, точно како научниот или историскиот дискурс, тие тврдат дека обезбедуваат информации за „реалноста“ надвор од текстот, и така се подложуваат на тест за верификација. Нивната цел не е едноставна веродостојност, туку сличност со вистината. Не „ефектот на реалното“, туку сликата на

реалното. Затоа, Лежен истакнува: „Сите референцијални текстови така подразбираат она што јас ќе го наречам „референцијален пакт“, имплицитен или експлицитен, во кој се вклучени дефиниција на полето на реалното, кое е вклучено и изјава за начините и степенот на сличност на кои текстот полага право.“ (Lejeune, 1989: стр. 22).

Предложената експликација на Лежен покажува дека „автобиографскиот пакт“ подразбира неопходен имплицитен договор меѓу авторот и читателот. Авторот на автобиографското дело се обврзува да ја каже вистината за својот живот, а читателот се согласува да го чита текстот како вистинит приказ. Како вистински почетни точки на автобиографијата, тој ги наведува:

- Идентитет: Авторот, нараторот и главниот лик мора да бидат истата личност (именувани со вистинското име).
- Ретроспективна наратива: Фокусот е ставен на личната историја на авторот.
- Намера за вистинитост: Авторот се обврзува на искреност и точност.

Сите овие жанровски параметри покажуваат дека токму „автобиографскиот пакт“ ја прави разликата меѓу автобиографскиот текст од фиктивните наративи, затоа што, за разлика од автобиографијата, во фикцијата читателот прифаќа дека приказната може да биде измислена.

Без разлика дали пактот се артикулира во експлицитна форма (авторот директно изјавува дека пишува автобиографија или на имплицитен начин (преку насловот на делото, предговорот или други паратекстуални елементи), тој придонесува автобиографијата да се перципира како договорен жанр.

Некои теоретичари ја оспоруваат можноста за целосна вистинитост во автобиографијата. Ваквите тенденции се особено изразени во постмодернистичките пристапи кон книжевните дела, кои ги замаглуваат границите меѓу фактите и фикцијата. Во своите подоцнежни текстови, Лежен ги преиспитува сопствените ставови за договорната природа на автобиографијата и потврдува дека текстуалните својства (автодијегетска наратива, присуство на биографски факти итн.) се неопходни за целосно функционирање на неговиот договорен пакт. Тоа значи дека, во автобиографскиот текст, личните имиња треба да имаат поголема улога, не само заради фактот дека го автентифицираат текстот однадвор, како обични референти, туку затоа што истовремено дејствуваат од внатрешната структура на наративот, предизвикувајќи чувство на доверба кај читателот. „Вистинските имиња“, пишува Лежен, „поседуваат некаков вид магнетна сила и пренесуваат аура на вистина на сè што им се приближува.“ Исто како што фразата „Си беше еднаш...“ ја разводнува довербата, името на постоечка личност ја активира, без оглед колку фиктивна може да биде неговата или нејзината приказна. Во оваа смисла, вели тој, личното име навистина е длабоката тема на автобиографијата.“ (Schmitt, 2018, стр.6)

Според тоа, и Лежен потврдува дека „пактот“ не е само договор, туку перформативен чин што доликува на прагматичната природа на автобиографската трансакција.

„Автобиографскиот пакт“ и „Живот и приклученија“

Во овој дел ќе покажеме на неколку клучни аспекти на „автобиографскиот пакт“, кои наоѓаат примена во автобиографијата „Живот и приклученија“ на Доситеј Обрадовиќ.

Автобиографијата го проследува емоционалниот, интелектуалниот и духовниот развој на Обрадовиќ од најраните години на детството, па сè до неговата трансформација од монах во просветител. Карактеристичното структурирање на традиционалните автобиографии, кое се темели на примената на темпорален модел на наратива и раскажувач во прво лице еднина (персонален наратор) го детерминира и жанровски идентитет на автобиографијата на Обрадовиќ. Таа е конципирана на системот на ретроспективна наратива од позиција на возрасен наратор, така што текстот ја актуелизира временската дистанца меѓу презентот на раскажувањето и минатите случувања и овозможува селективност на меморијата на раскажувачот во презентирањето на настаните од неговиот живот:

„Затоа сум со намера различните случки кои, во периодот од дваесет и пет години од моето странствување, ми се имаат случено, запишани да ги оставам. Се надевам, опишувајќи ги различните обичаи на народите и луѓето со кои сум живеел, дека ќе им бидат од полза на моите читатели. Добрите обичаи пофалувајќи, ќе се трудам секому да му ги препорачам, а лошите осудувајќи ги, сакам во омраза да ги доведам.“ (Обрадовиќ, 2009, стр. 8)

Еден од клучните аспекти на „автобиографскиот пакт“ е намерата на раскажувачот за вистинитост и веродостојност во претставувањето на информациите за сопствениот живот. И во овој поглед, индикативна е намерата на Обрадовиќ за пренесување на вистината за себе си, со што создава одредени очекувања кај читателот во однос на автентичноста и искреноста на текстот:

„Во сево ова пишување, во секоја прилика, ќе се трудам да додавам полезни наравоученија, совети за управување на животот, кои сум ги научил од учени луѓе и од корисни книги: не јас, туку ползата на ближниот мој ќе биде првата и последната цел на оваа книга. А што ќе биде, ако и за себе си зборувам, не се

плашам дека нема да ми се верува, затоа ќе имам премногу причини самиот себе си да се осудувам и прекорувам, а сосема малку или нималку да се фалам." (Обрадовиќ, 2009, стр. 9)

Најпрво, Обрадовиќ воспоставува пакт на доверба со читателот со насловот на својата автобиографија, преку кој ја сугерира идејата дека текстот реферира кон личност на актуелната историја и култура. Имајќи ја предвид природата на автобиографското раскажување и неговата потреба за стремеж кон објективност во презентирањето на настаните, повремено Обрадовиќ укажува на субјективноста на перспективата, со која ги презентира случувањата и ситуациите од минатото. Токму затоа, неговата автобиографија изобилува со чести наративни рефлексии на минатите искуства, директни обраќања до читателите во форма на раскажувачки сугестии или морални образложенија, честопати, низ призмата на автоиронија, нараторот детално ја опишува и сопствената трансформација од фанатичен следбеник на религијата до просветител.

„Ти добар благ човеку често со родителска милост ми зборуваше: Јас ќе ти испросам прекрасна девојка; па кога ќе те видам во мојата куќа оженет, тогаш нема да жалам повеќе, затоа што Бог не ми оставил ни едно машко дете во животот; тогаш ќе бидам среќен! Но мојата глава, полна со светост, поинаку размислуваше. Јас да се оженам? Мене? Чувај Боже! Подобро стопати некој свиреп лав или мечка со ноктите свои на парчиња да ме растргне, отколку најубавата српска ќерка со своите нежни, чисти раце да ме прегрне! Да се изгубам себе си и на другите грешни луѓе да им угодам? Никако и никогаш! Јас ќе ја чувам мојата невиност, и на ангел ќе му бидам подобен. Ете, браќа луѓе, каков светец сум ви бил јас тогаш!" (Обрадовиќ, 2009, стр. 20)

Покрај, тоа што ваквата раскажувачка стратегија го потврдува авторскиот идентитет, таа покажува и на експлицитната намера на текстот да ги пренесува во континуитет просветителските идеи на авторот, а која може да се протолкува и како тенденција за проширување на традиционалниот автобиографски пакт.

Идентификацијата на авторот како главен лик е суштински елемент на автобиографскиот пакт. Во „Живот и приклученија“, Обрадовиќ експлицитно го користи сопственото име во текстот, создавајќи директна врска помеѓу авторот и протагонистот. Значи, станува збор за чин на препознавање и идентификација на личното име на авторот, нараторот и главниот лик во делото, што е јасен сигнал за читателот дека станува збор за автобиографија. За да ја потврди автентичноста на неговата идентификација како автор-протагонист, нараторот презентира специфични детали за својот живот: датуми, места и настани, кои се конзистентни со познатите историски факти за неговиот живот.

„Моето место на раѓањето е селото Чаково во темишварскиот Банат. Татко ми се викаше Ѓураѓ Обрадовиќ, по род Србин, по занает курчија и трговец; мајка ми, Круна по име, по род е од селото Семартон недалеку од Чаково, ќерка на Ранко Паункиќ. Толку мал останав сирак по татко, така што едвај го паметам." (Обрадовиќ, стр. 13)

Еден од поважните сегменти во автобиографијата на Обрадовиќ е честото отклонување на раскажувачот од главниот тек на настаните и впуштање во самоанализа и рефлексивност, проследена со елементи на автоиронија. На овој начин, текстот ја исполнува очекуваната интроспективна димензија на автобиографскиот пакт. Сепак, во духот на неговиот специфичен раскажувачки стил, Доситеј повремено ја проширува личната приказна со аспекти од поширокиот социјален, културен и историски контекст. Збогатувајќи ја приказната со филозофски рефлексии за животот, образованието и општеството, тој отворено ги критикува негативните општествени појави (суеверието, незнаењето, неукоста, површноста) и ги застапува и ги промовира идеите на западноевропското просветителство. Со ваквиот јасен идентитет на автор, наратор и главен лик, делото дефинитивно создава доверба кај читателот и го поставува очекувањето дека претставува вистинит и автентичен приказ на животот на авторот, иако секогаш филтриран низ неговата лична перспектива и сеќавања.

„Кога мојот игумен стана, ме најде над книгата. Се зачуди дека дете на мојата возраст не оди надвор да трча и да скока, и покрај тоа што имав дозвола. Ми рече малку да му прочитам. Јас почнав да читам од псалтирот. Ме запраша дали читам така од секоја книга и дали го разбирам тоа што го читам. Му реков дека разбирам од секоја српска и влашка книга. Ме погледна внимателно, па почна да ми зборува: Веднаш земи си ја твојата торба и оди си каде што ти е волјата. Убаво ми рече Антоније дека ти нема да останеш кај мене ни три дена. Јас се избезумив; си помислив: какви се овие луѓе? Само пред два часа милостиво ме вдоми, а сега ме гони; не ќе ми беше жал ако му имав нешто згрешено. Тогаш тој пак рече: 'Знаеш ли зошто те бркам?' Јас: 'Не знам.' Игуменот: 'Ако бидеш добар и послушен така како што читаш, ти ќе останеш кај мене, додека сум жив. Но, се плашам, дека кога ти ќе чуеш како јас читам, ќе почнеш да ми се смееш, а јас ќе се налутам, и ете ти кавга.'“ (Обрадовиќ, стр. 46)

Употребата на народниот јазик во автобиографијата, во голема мера придонесува за генерирање на чувството на непосредност и искреност, така што нараторот го зацврстува автобиографскиот пакт преку систематското воспоставување блискост со читателот. Веќе спомнавме дека, просветителските

автобиографии имаат интенција за непосредност на вијанието врз читателот преку прокламирање на јасни дидактички форми, чија цел е исклучиво етичка и педагошка. Во оваа смисла, автобиографијата на Обрадовиќ ги користи сите релевантни книжевни жанрови и постапки (анегдоти, лични епизоди, хумористични сцени, басни) за да ги илустрира моралните поуки и образовните вредности, кои ги пренесува до читателот.

„Нека расудува секој што ќе чита од оваа книга, какво чувство на благодарност и подобност кон Бога и родителите може да се всади и вкорени во едно младо срце само преку еднодневен разговор на еден чистосрдечен човекољубив и разумен учител. Ова е најголемата добродетел која може да се направи на младоста; на овие благородни чувства се основаат и се надоградуваат сите останати богоугодни доблести. Младиот човек, благодарен на Бога и родителите, лесно и радосно ќе ги прими сите нивни и други најубави и најблагородни доблести. Детето што е благодарно е и послушно и покорно; од послушноста и покорноста се раѓа трудољубивоста и исполнувањето на сите должности, а оттука произлегуваат и извираат, како од жив извор, сите останати добронамерни дела, со еден збор: сè што е почитувано, разумно, праведно, кон Бога и кон луѓето носи пријатен живот.“ (Обрадовиќ, стр. 36)

3. ЗАКЛУЧОК

„Живот и приклученија“ на Доситеј Обрадовиќ е еклатантен пример за автобиографско раскажување, дело кое во суштина ги исполнува критериумите на автобиографскиот пакт, истовремено проширувајќи ги неговите граници. Иако, раскажувачот се фокусира на неговиот личен живот, истовремено, тој се обврзува на вистинитост во презентирањето на случувањата од сопствената животна историја, воспоставувајќи посредна врска со читателите, делото ги илустрира комплексностите и предизвиците на автобиографското пишување, како што се субјективноста на меморијата и балансот меѓу личното искуство и пошироките општествени, книжевни и културни перспективи. Со самиот факт дека, Обрадовиќ честопати ги поврзува личните искуства со пошироките општествени и филозофски прашања, тој го проширува опсегот на традиционалната автобиографија. Комбинирајќи ја личната приказна со западноевропските просветителски идеи и морални поуки, тој создава автохтоно дело кое е истовремено и автобиографија и образовен текст. Ваквата комбинација во голема мера придонесува за значењето на делото, не само како лично сведоштво, туку и како важен документ за книжевната и интелектуалната историја на српското општество и култура во XVIII век.

Според тоа, теорискиот концепт на „автобиографскиот пакт“ образложен од Филип Лежен, наоѓа соодветна елаборација во делото „Живот и приклученија“ на Доситеј Обрадовиќ, кое, според сите наведени раскажувачки квалитети, се смета за првата модерна автобиографија во српската книжевност и култура.

ЛИТЕРАТУРА

- Деретиќ, Ј. (2001). *Кратка историја српске књижевности*. Нови Сад, Светови.
- Обрадовиќ, Д. (2009). *Антологија српске књижевности: Живот и приклученија*. Белград, УФУБ.
- Скерлиќ, Ј. (2009). *Историја нове српске књижевности*. Београд, УФУБ.
- Ќулавкова, К. (2007). *Поимник на книжевната теорија*. Скопје, МАНУ.
- Allamand, C. (2018). *The Autobiographical Pact, Forty-Five Years Later*. The European Journal Of Life Writing.
- Anderson, L. (2011). *Autobiography*. Routledge.
- Boyle, C. (2019). Autobiographical Uncertainty in the Digital Age. *Life Writing*, 16 (2), 245-258.
- de Fina, A., & Georgakopoulou, A. (2019). *The Handbook of Narrative Analysis*. John Wiley & Sons.
- Karpinski, E. C. (2020). *The Autobiographical Pact and Digital Life Writing*. a/b: Auto/Biography Studies, 35 (1), 225-228.
- Lejeune, P. (1989). *On Autobiography*. University of Minnesota Press.
- Lejeune, P. (2019). *Genetic Studies of Life Writing*. a/b: Auto/Biography Studies, 34 (2), 215-217.
- Radoman, K. (2000). *Автобиографско приповеданье*. Beograd: Narodna knjiga-Alfa.
- Savu, L. E. (2019). *The Autobiographical Pact Revisited in Contemporary Life Writing*. European Journal of Life Writing, 8, 1-20.
- Schmitt, A. (2019). *The Autobiographical Pact, Forty-Five Years Later*. European Journal of Life Writing, 8, 1-6.
- Smith, S., & Watson, J. (2010). *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*. University of Minnesota Press.